Acta Rerum Naturalium Musei Nationalis Slovaci Vol. LXII Bratislava 2016

ŠIMPANZ KONGO – NÁŠ VZDIALENÝ PRIATEĽ

Silvia Pirošková, Alena Šefčáková, Juraj Čačaný, Milan Thurzo

Abstract: *Chimpanzee Kongo – our distant friend.* In May 2016, the collections of Slovak National Museum-Museum of Natural History acquired from the ZOO Bratislava (Slovakia) the cadaver of a dead chimpanzee named Kongo. According to DNA analysis, conducted at the Institute of Vertebrate Biology, Czech Academy of Sciences in Brno, as well as at EAZA Great Ape TAG Genetic Bank, TAG – Taxon Advisory Group in Copenhagen, Kongo belonged to the subspecies *Pan troglodytes verus*.

It was estimated that he was born in 1965. Perhaps in an age of three years, he was captured in wild in Cameroon in Africa and then traded to Swiss ice show, where he had learned to skate. In 1974 he was placed in the ZOO Liberec in Czech Republic. However, because of some capacity reasons, in 2010 he was moved – together with his grandchildren Jimmy and Majoránka – to ZOO Bratislava. The left-hander Kongo acquired a dominant position as the leading male of the Bratislava group of six chimpanzees. In 1985 he offspring male Kuba and in 2011 female Shani-Kimani. When observing the relationship of mother Uschi and young Kimani it was evident that care and education of chimpanzee cub is very similar to the care and upbringing of the child of man. Mother Uschi massaged young and trained with him in order to strengthen the muscles and joints. Intensely it resembled rehabilitation exercises that mothers do with their children.

Kongo lived to age of ca 51 years and perhaps he was one of 32 oldest chimpanzees from the chimpanzee population counting 763 individuals living at zoos in Europe. He died of an extensive heart attack during anaesthesia at a separation box. At the time of treatment, he was separated from his group, which reacted on his isolation very excitedly. At the moment of his death, they suddenly calmed despite the fact that they did not know what happened. When the box was opened, already without the presence of his dead body, the chimpanzees rejected to enter this box. It seemed that for some time the chimpanzees looked for him but then they paid attention to food in other part of their enclosure. Although Kongo was a popular member of their group, in this situation they did not show any mourning, neither a lower appetite.

Recently, the oldest chimpanzee living in Europe is the female Blossom who was captured in wild in Africa and now she lives in Blair Drummond Safari Park in Scotland (Great Britain).

Key words: *Pan troglodytes verus*, high life expectancy, ethology, Slovakia, Central Europe

V máji 2016 priviezli do zbierok Zoologického oddelenia Slovenského národného múzea-Prírodovedného múzea telo uhynutého šimpanza Konga. Celá akcia sa uskutočnila na základe dohody o darovaní so Zoologickou záhradou v Bratislave. Táto smutná, ale vzácna udalosť sa týka vyššieho primáta z nadčeľade Hominoidea, blízkeho príbuzného človeka.

So šimpanzmi zdieľame viac ako 98 % genetického materiálu. Kým rozdiely v nekódujúcej DNA človeka a šimpanza tvoria asi 1, 2 %, v kódujúcej DNA je to iba 0, 6 %. Celé genómy človeka a šimpanza sa odlišujú približne v piatich percentách (Ebersberger et al. 2002, Groves 2012).

Náš príspevok by nemal slúžiť iba racionálnym záujmom prírodovedcov, ale je aj spomienkou na veľmi priateľského a obľúbeného spoločníka. Kongo mal vo svojom spoločenstve dôležité postavenie, bol vodcom bratislavskej skupiny šimpanzov. Dožil sa vysokého veku a patril medzi najstarších šimpanzov v Európe.

Základné údaje a taxonomické zaradenie

Meno:	Kongo
Pohlavie:	Samec
Pôvod:	Kamerun (podľa CITES permitu), Afrika
Dátum narodenia:	Nie je presne známy; rok narodenia sa odhaduje na 1965
Miesto narodenia:	Vo voľnej prírode, kde bol odchytený ako približne 3-ročné mláďa
Rodičia:	Neznámi – voľne žijúce šimpanzy
Dátum a miesto úhynu:	21. 4. 2016 v ZOO Bratislava
Príčina smrti:	Rozsiahly srdcový infarkt
Vek:	Cca 51 rokov

Podľa testu DNA z krvnej vzorky (realizovala ho ZOO Liberec) ide o šimpanza učenlivého hornoguinejského resp. západného (*Pan troglodytes verus*); rad: PRIMATES, polorad: Euprimates, podrad: Haplorhini, polopodrad: Anthropoidea, infrarad: Catarrhini, nadčeľaď: Hominoidea, čeľaď: Panidae, podčeľaď: Paninae, rod: *Pan*, druh: *troglodytes*, poddruh: *verus*.

Analýza DNA sa uskutočnila pred transportom Konga z Liberca do Bratislavy na Ústave biologie obratlovců Akademie věd České republiky v Brne a bola potvrdená v Kodani v biobanke Európskej asociácie zoologických záhrad a akvárií (EAZA) pre ľudoopy (EAZA Great Ape TAG Genetic Bank, TAG – Taxon Advisory Group).

Curriculum vitae

Šimpanz Kongo (Obr. 1, 2) sa narodil vo voľnej prírode (presné miesto nie je známe a ani rodičia) v Kamerune v Afrike (podľa certifikátu Európskej únie o ochrane druhov voľne žijúcich živočíchov a rastlín – CITES permit), odhadom v roku 1965. V roku 1966 údajne vážil 4 kg a mal asi jeden rok. Skôr sa však predpokladá, že ho odchytili približne ako trojročného a predali majiteľom ľadovej revue vo Švajčiarsku, kde sa naučil korčuľovať (pers. com. ZOO Liberec). Asi ako 9-ročný začal byť agresívny a ťažko zvládnuteľný (vplyv puberty – pohlavné dozrievanie), a preto ho 18. 6. 1974 premiestnili do ZOO Liberec v Českej republike, kde prežil väčšinu svojho života.

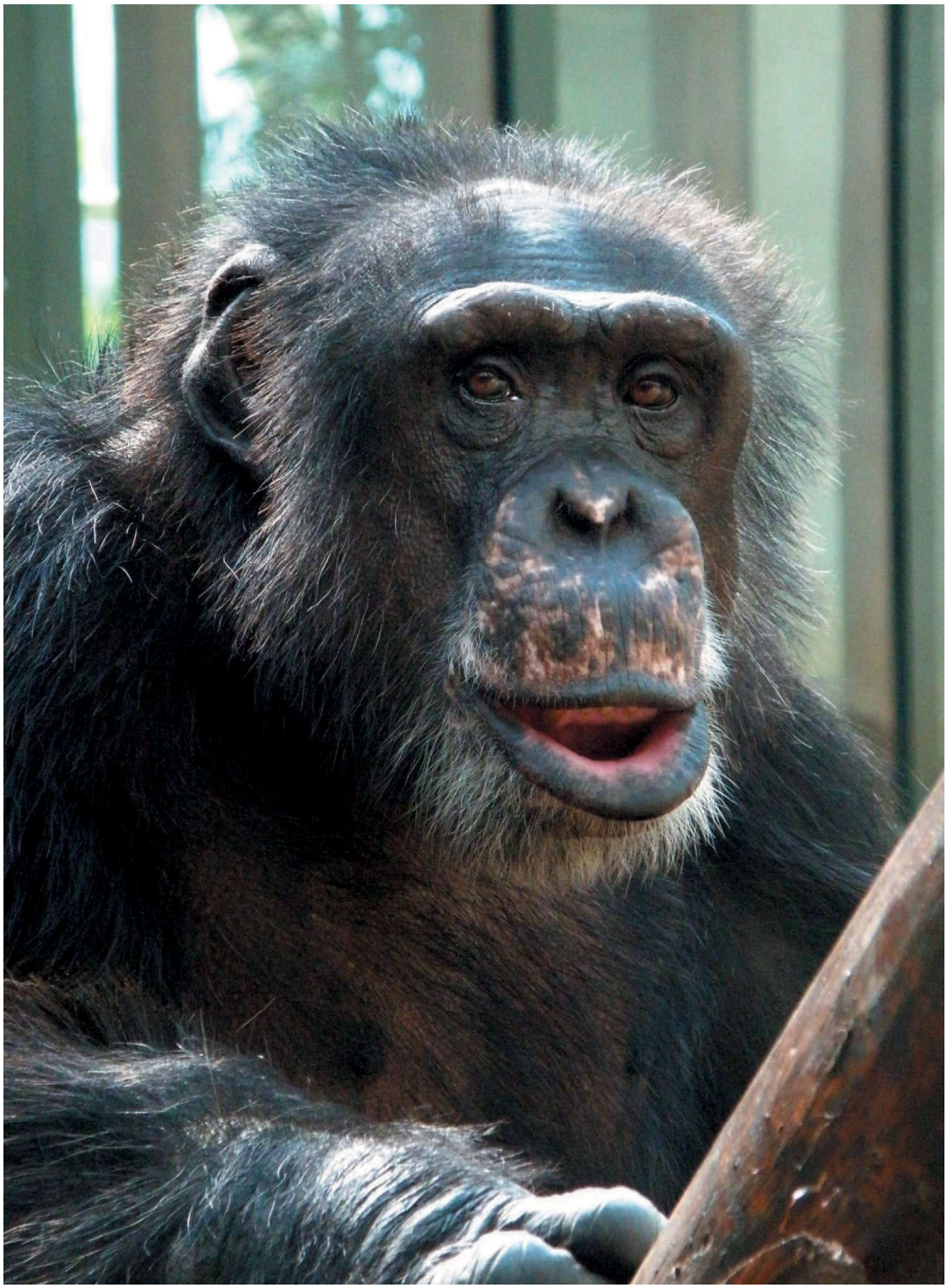

Obr. 1: Šimpanz (*Pan troglodytes verus*) Kongo zo ZOO Bratislava, narodil sa v roku 1965 (?) vo voľnej prírode v Kamerune (?), zomrel 21. 4. 2016 v ZOO Bratislava. Foto 20. 4. 2010: archív ZOO Bratislava.
Fig. 1: The chimpanzee (*Pan troglodytes verus*) Kongo from ZOO Bratislava, born 1965 (?) in wilderness of Cameroon (?), died on April 21, 2016 at ZOO Bratislava. Photo from April 4, 2016 by ZOO Bratislava Archive.

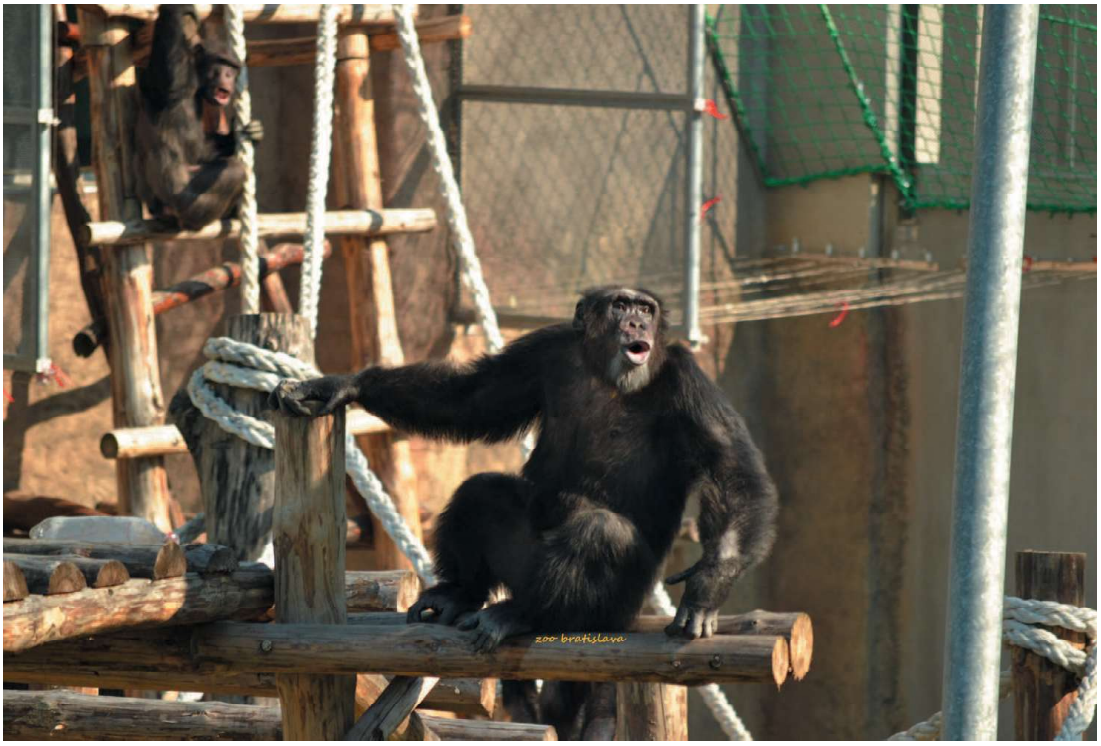

Obr. 2: V popredí Kongo, v pozadí Jimmy zo ZOO Bratislava. Kongo má výraz ako pri tzv. dychčivom húkaní (pant-hoots), pri vydávaní zvuku húúú, ktorý šimpazy vydávajú obyčajne, keď prichádzajú k zdroju potravy, alebo keď sa zvolávajú. Foto 20. 3. 2012: Jana Kožíková, ZOO Bratislava.
Fig. 2: Kongo in the foreground, Jimmy in the background. Kongo has a facial expression as in the pant-hoots, when issuing choo choo sound that chimpanzees usually used when they come to the food supply or be convened. Photo from March 20, 2012 by Jana Kožíková, ZOO Bratislava.

Pobyt Konga v ZOO Liberec

Krátko po príchode do Liberca Konga zoznámili so samicami Lape, Valy a Zuzanou. Do ich skupiny sa úspešne začlenil, postupne si v nej upevnil postavenie a získal si u samíc rešpekt. Početnosť a zostava chovnej skupiny sa v priebehu 36 rokov menila, a tak získaval užitočné životné skúsenosti v komunikácii s rôznymi charaktermi a povahami jej jednotlivých členov. Pri konfliktoch so samcami prežíval drsné situácie a utŕžil aj poranenia (pohryzený zadok a oblasť nad obočím, odhryznutý kúsok spodnej pery, prehryznutý krk, roztrhnuté predlaktie, natrhnuté ucho), čo býva bežnou súčasťou života šimpanzov nielen v prírode, ale aj v zoologickej záhrade.

Zložité situácie v skupine sa obvykle striedajú s príjemnými, ku ktorým patrí vzájomné čistenie, hra, párenie a odchov mláďat. Kongo bol tohto všetkého aktívnym účastníkom. V Liberci splodil niekoľko mláďat, ale prežilo len jedno. Po úspešnom napárení samice Zuzky sa 11. 3. 1985 narodil Kongov syn – samček Kuba. Jeho syn sa v dospelosti spáril so samicou Ingrid, ktorá porodila 28. 8. 1994 samčeka Jimmyho (Obr. 3) a 15. 10. 1996 dvojčatá Majoránku a Vanilku. Žiaľ, Ingrid sa o svoje mláďatá nestarala, a tak ich odchovali chovatelia. Vanilka uhynula a Kongove vnúčatá Jimmy a Majoránka vyrastali

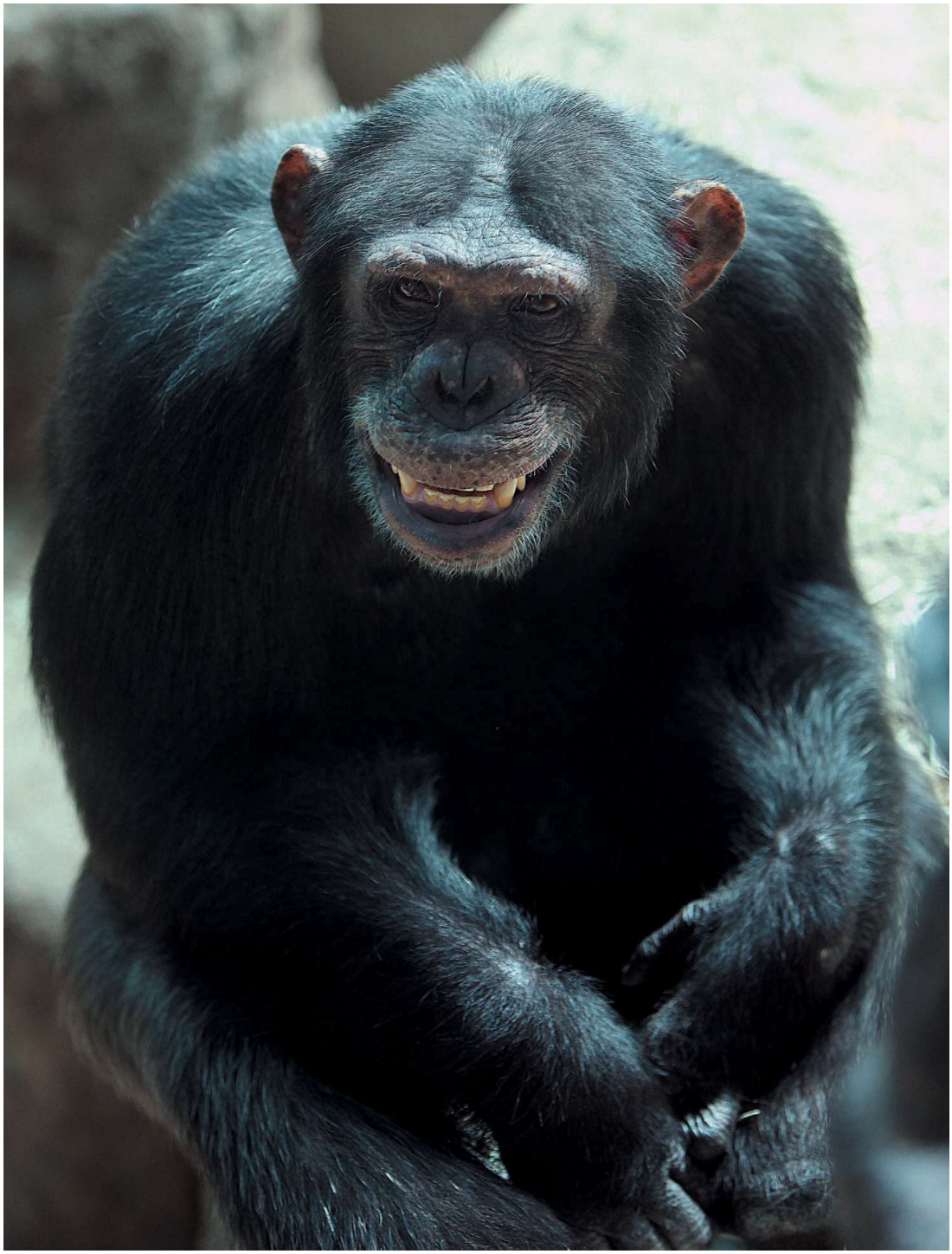

Obr. 3: Kongov vnuk Jimmy, narodený 28. 8. 1994 v ZOO Liberec, teraz žije v ZOO Bratislava. Jeho otcom bol Kongov syn Kuba, matkou bola Ingrid. Jimmyho výraz tváre vyjadruje neistotu a očakávanie ďalších podnetov, ktoré by mu napovedali, či sa má radovať, byť pokojný alebo má zareagovať agresívne. Foto 27. 6. 2011: www.lszphotography.com.
Fig. 3: Kongo's grandson Jimmy born on August 28, 1994 in ZOO Liberec, he now lives in ZOO Bratislava. His father was Kongo's son Kuba, while his mother was Ingrid. Jimmy's facial expression reflects uncertainty and the expectation of further initiatives that would first clue whether to rejoice, be calm or show aggression. Photo from June 27, 2011 by www. lszphotography.com.

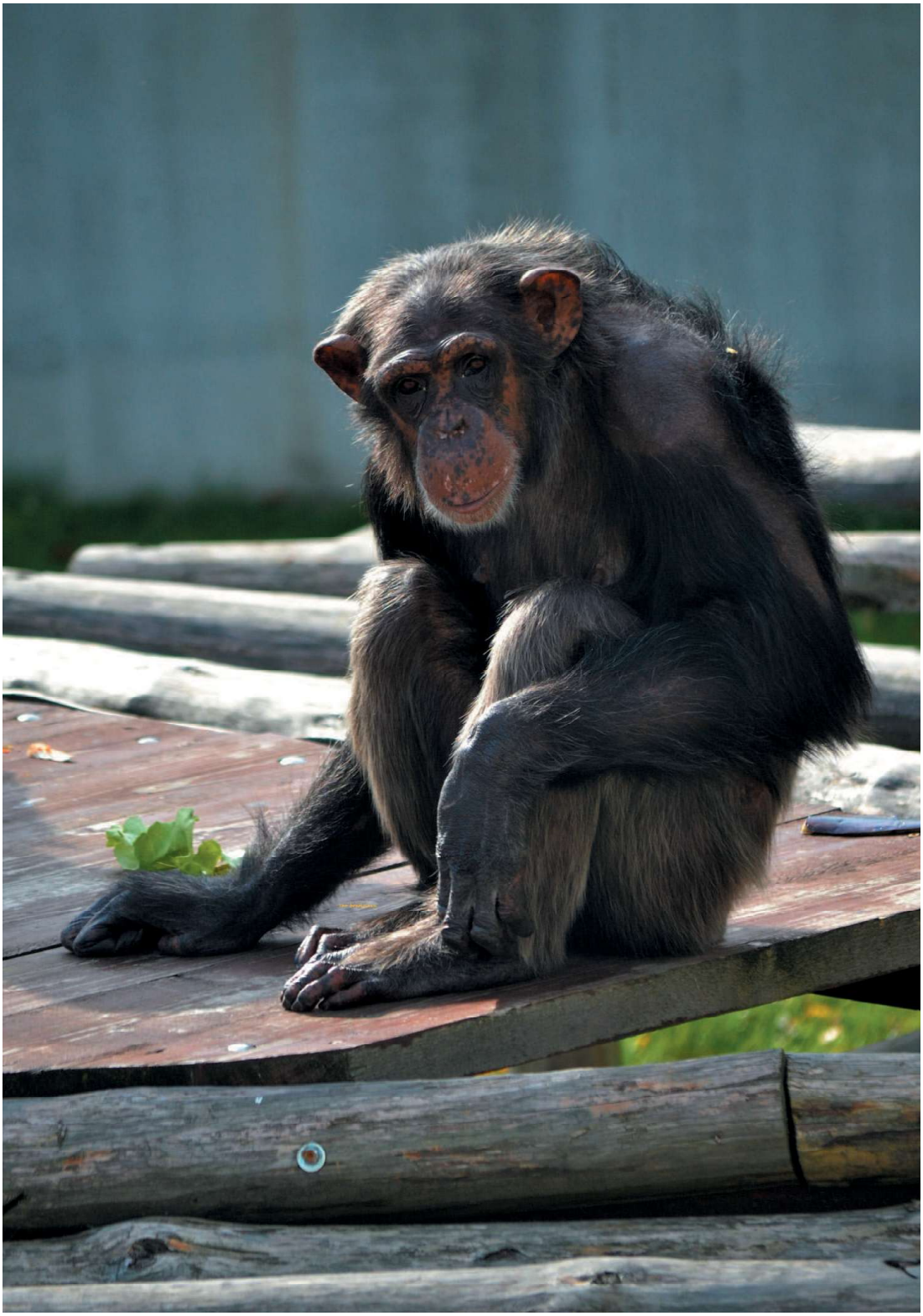

Obr. 4: Kongova vnučka a Jimmyho sestra Majoránka zo ZOO Bratislava. Foto 17. 10. 2013: Jana Kožíková, ZOO Bratislava.
Fig. 4: Kongo's granddaughter and Jimmy's sister Majoránka from ZOO Bratislava. Photo from October 17, 2013 by Jana Kožíkova, ZOO Bratislava.

spolu, čo Majoránke (Obr. 4) po úhyne sestry veľmi pomohlo. K mláďatám sa Kongo správal vždy tolerantne, bránil ich, učil ich žiť v skupine. Keď sa pripájali do skupiny mláďatá, bol ich oporou, ochrancom a rád sa s nimi hral.

Počet chovaných jedincov postupne narástol až na 10 zvierat, ktoré museli byť rozdelené do dvoch skupín, čo však nebolo pre chovné zariadenie v Liberci z kapacitného hľadiska únosné.

Kongo bol najstarším a najskúsenejším jedincom zo všetkých šimpanzov. V roku 2008 bol pripojený k svojim vnúčatám Jimmymu a Majoránke, pričom automaticky získal dominantnú pozíciu. O rok neskôr boli do jeho malej skupiny začlenené ďalšie dve mladé samice a Kongo sa stal hlavnou spojkou a ochrancom pri ich začleňovaní. Bol výnimočne schopným jedincom, ktorý dokázal skupinu viesť a riešiť konflikty. Koncom toho istého roka boli samice prevezené do ZOO Hodonín a Kongo zostal v trojčlennej skupine sám so svojimi vnúčatami. Jimmy svojho deda akceptoval a nikdy nemal záujem prebrať jeho dominantné postavenie.

Podľa informácií od kolegov v Liberci, ktoré zaznamenala Petra Bolechová (pers. comm. a Bolechová 2010), bol Kongo dôverčivý aj voči chovateľom. Nechal si ošetriť akékoľvek zranenie, nikdy chovateľov nepohrýzol, ani sa im nesnažil ublížiť, vedel, že sa mu snažia pomôcť. Hneval sa však na chovateľov, ak dlhšie neboli v práci (napr. pre dovolenku, či chorobu). Aby sa upokojil, museli sa mu po dlhšej absencii viac venovať. Z ľadovej revue mu zostalo pár zlozvykov z drezúry. Niekedy sám robil saltá dozadu a tlieskal. Nemal rád zelenú farbu, čo chovatelia zistili, keď istý čas chodili do ZOO vojaci. Kongo bol bravúrny športovec v hode výkalmi, presne mieril a vždy trafil, takže mnoho vojakov si odnieslo zo ZOO na svojom zelenom odeve zapáchajúci prezent.

Pobyt Konga v ZOO Bratislava

Koncom marca 2010 sa ukončili stavebné práce na novom Pavilóne primátov v ZOO Bratislava a finalizovali sa prípravy na príchod nových ľudoopov. 6. apríla 2010 bola „liberecká trojica" – Kongo, Jimmy a Majoránka – úspešne naložená do transportných debien a prevezená do bratislavskej ZOO. Zvieratá podvečer vypustili do separačných boxov v zázemí pavilónu, kde mali prichystanú potravu a podstielku. Na druhý deň šimpanzy vypustili do zoznamovacej klietky umiestnenej vo vnútornej expozícii. Nevykazovali známky stresu, boli pokojn**é**, zvedav**é**, zoznamovali sa s priestorom a novými chovateľmi.

Pri presune ľudoopov medzi zoologickými záhradami platí pravidlo, že chovatelia z odosielajúcej ZOO sprevádzajú zvieratá a zostávajú s nimi v prvej aklimatizačnej fáze v prijímajúcej ZOO. Liberecké šimpanzy si u nás zvykli rýchlo najmä vďaka pomoci kolegov zo ZOO Liberec, ktorých poznali. Po oboznámení sa s priestorom vnútornej expozície boli šimpanzy zo zoznamovacej klietky vypustené do expozície, ktorú si rýchlo obľúbili. Kongo si vo svojej malej skupine udržiaval dominanciu a prezentoval svoju silu, skúsenosti a schopnosti rituálnym bubnovaním, ku ktorému sa vďačne pridával aj Jimmy.

Už v tom čase bol Kongo najstarším šimpanzom v rámci bývalého Československa a patril k hŕstke najstarších šimpanzov v Európe. Prejavoval sa ako veľmi komunikatívny, múdry, rozvážny, vyrovnaný a trpezlivý. Konflikty v skupine riešil razantne, ale skôr rituálne, bez použitia hrubej sily. Svoje dominantné tance začínal tlieskaním, dupkaním a prskaním.

Rozšírenie skupiny

Dňa 17. apríla 2010 do nového pavilónu previezli zo starého bratislavského chovného zariadenia dve šimpanzie samice – sestry Uschi a Dorku (Obr. 5). Obe sa narodili v ZOO Bratislava, Uschi 24. 3. 1981 a Dorka 19. 7. 1985. Samice boli umiestnené v zoznamovacej klietke a postupne cez mreže nadväzovali kontakty **s** libereckou trojicou. Šimpanzy si navzájom podávali ruky, bozkávali sa a Kongo imponoval novým samičkám predvádzaním svojho špecifického spôsobu parfumovania – potieral si brucho a krk svojim močom, a potom si celé brucho oprel o mreže, aby si obe zapamätali „vôňu" dominantného samca.

26. mája 2010 sa začalo s postupným spájaním libereckej trojice s bratislavskými samicami. Najprv do expozície vpustili Konga **a** Uschi, ktorá sa k dominantnému samcovi správala ukážkovo. Podriaďovala sa, pričupená prezentovala samcovi svoju sedaciu časť. Kongo sa rituálne predvádzal, štuchal Uschi bruchom a bol k nej veľmi milý. Obaja si ihneď padli do oka, objímali sa, bozkávali a navzájom čistili. Kongo urobil Uschi kompletnú manikúru aj pedikúru...

Na druhý deň chovatelia spojili Konga s Dorkou, ktorá sa od svojej staršej sestry zjavne nenaučila, ako sa správať k samcovi. Miesto podriaďovania začala Konga naháňať, udrela ho po hlave, zdrapla za nohu, udrela po zadku a pohrýzla ho. Kongovi došla trpezlivosť, počkal si na správny moment a Dorke uštedril pekných pár buchnátov do chrbta. Potom už prekvapene, ale pokojne sedela neďaleko šéfa. Dostala od neho iba jemnú príučku, menej rozvážny samec by na jej drzosť reagoval brutálnejšie. Potom bola ku Kongovi a Dorke vpustená Uschi, ktorá sa so šéfom rituálne pozdravila.

Na súžitie s Kongom si bratislavské samice privykali štyri dni, 30. mája 2010 sa všetky šimpanzy spojili do jednej skupiny. Úplne pokojný Kongo sa kŕmil a samiciam neubližoval, jediný Jimmy mal záchvat hystérie a strachu. Najskôr samice naháňal, ale keď zistil, že sa ho Dorka vôbec nebojí, zo strachu vyliezol až na kryciu sieť expozície, kde trištvrte hodinu visel a vrieskal. Ostatní členovia skupiny zatiaľ pokojne požierali rozhádzanú potravu a nechápavo sa pozerali na splašeného samca. Keď konečne zoskočil zo siete, samice k nemu ihneď prišli a upokojovali ho. Zahanbený Jimmy od nich odvracal tvár, uprene hľadel na Konga a aspoň očným kontaktom hľadal u neho oporu.

Po niekoľkých dňoch sa celá skupina zosúladila. Kongo ako vodca občas upratal drobné škriepky, Uschi ako najstaršia samica v skupine pôsobila upokojujúco a priam matersky sa starala o Dorku a Majoránku. Dorka sa občas správala ako samec a za nedodržiavanie pravidiel a hierarchie v skupine dostávala od Konga aj Jimmyho poza uši.

Spojenie šimpanzov prebehlo bez problémov a zranení, čo je vzácnosť, pretože šimpanzy sú povestné svojou výbušnosťou, agresivitou a krvavé zranenia v skupinách, či už v prírode alebo v ZOO, nie sú vôbec ojedinelé. Správanie jedincov v značnej miere ovplyvňuje spôsob ich odchovu – teda, či ide o prirodzený odchov matkou žijúcou v skupine, alebo o umelý odchov človekom. Z piatich dospelých jedincov v bratislavskej skupine boli traja umelo odchovaní chovateľmi – Jimmy, Majoránka a Dorka. Kongo a Uschi zažili priamy vplyv biologickej matky, jej starostlivosť, kojenie, tlkot srdca...ich správanie sa najviac približuje k prirodzenému správaniu, hoci Kongo od troch rokov vlastnú matku nemal a Uschi bola svojej matke niekoľkokrát odobratá pre liečbu ochorenia srdca. Hoci sa umelo odchované jedince obvykle dokážu začleniť do skupiny, často mávajú problém s reprodukciou (nevedia sa páriť), alebo nie sú schopné odchovať svoje vlastné mláďatá.

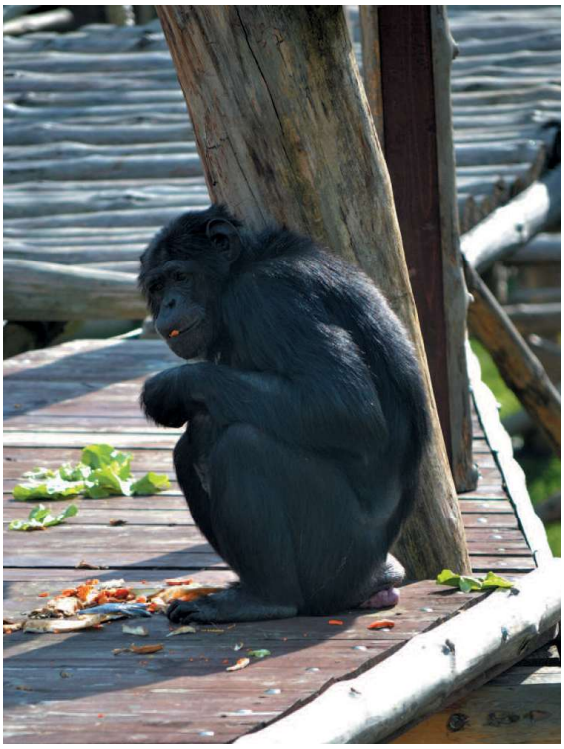

Obr. 5: Šimpanzica Dorka zo ZOO Bratislava. Foto 17. 10. 2013: Jana Kožíková, ZOO Bratislava.
Fig. 5: The chimpanzee female Dorka from ZOO Bratislava. Photo from October 17, 2013 by Jana Kožíkova, ZOO Bratislava.

Od svojho prvého priameho kontaktu Kongo a Uschi usilovne pracovali na splodení potomka. Kongo si Uschi strážil, aby sa jej nebodaj nevenoval jeho vnuk. Jimmy Konga absolútne akceptoval, rešpektoval a doslova sa na Uschi ani nepozrel, držal sa od nej v bezpečnej vzdialenosti. Naopak, ona veľmi rada využila čas Kongovho spánku a potichu sa priplichtila k Jimmymu, aby s ním koketovala. K pareniu však medzi nimi nikdy nedošlo. Jimmy, ako umelo odchovaný samec, párenia nie je schopný. Oproti tomu Kongo sa niekoľko dní tak usilovne páril s Uschi, až bol po týchto radovánkach – na rozdiel od partnerky – viditeľne fyzicky unavený. Dokázal však, že ešte nepatrí do starého železa.

Narodenie dcéry

V lete 2010 Uschi neprichádzala do ruje a tehotenský test potvrdil graviditu. 10. marca 2011 prišla na svet nová posila bratislavskej šimpanzej skupiny – narodila sa krásna, zdravá a životaschopná samička Shani-Kimani (vo viacerých afrických jazykoch Shani znamená zázračná, zázrak, Kimani je termín pre krásnu, sladkú) (Obr. 6, 7, 8).

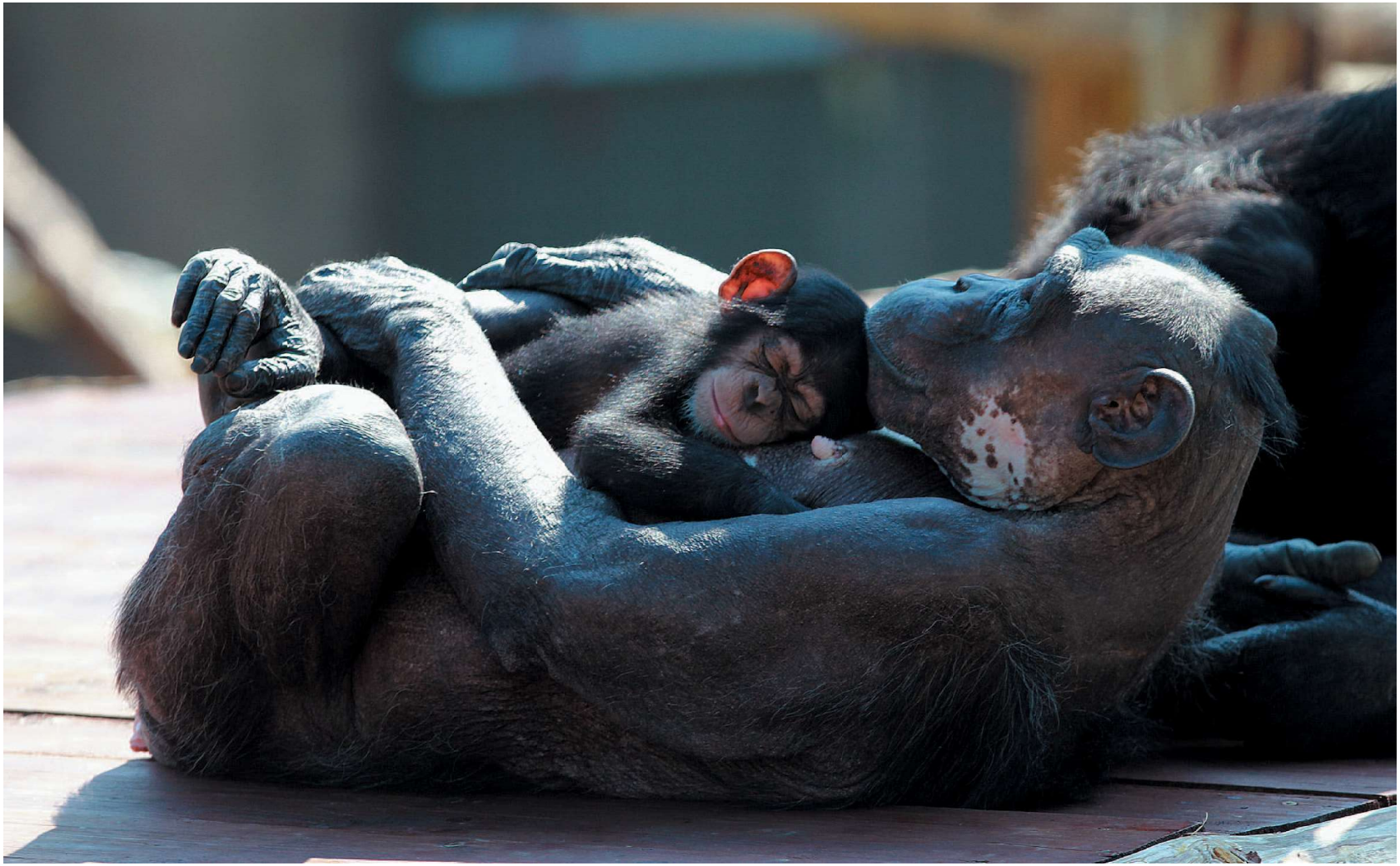

Obr. 6: Matka Uschi (ZOO Bratislava) s Kongovou dcérou Kimani, narodenou 10. 3. 2011 v ZOO Bratislava. Foto 30. 8. 2011: www.lszphotography.com.
Fig. 6: Mother Uschi (ZOO Bratislava) with Kongo's daughter Kimani born on March 10, 2011 in ZOO Bratislava. Photo from August 30, 2011 by www. lszphotography.com.

Obr. 7: V popredí zľava Uschi, Kimani, Dorka zo ZOO Bratislava. Foto 7. 5. 2012: Jana Kožíková, ZOO Bratislava.
Fig. 7: In the foreground, from left Uschi, Kimani, Dorka from ZOO Bratislava. Photo from May 7, 2012 by Jana Kožíková, ZOO Bratislava.

Obr. 8: Kongova dcéra Kimani zo ZOO Bratislava. Foto 13.1. 2016: Jana Kožíková, ZOO Bratislava.
Fig. 8: Kongo's daughter Kimani from ZOO Bratislava. Photo from January 13, 2016 by Jana Kožíková, ZOO Bratislava.

Potomok Konga a Uschi je prvým mláďatkom ľudoopa narodeným v novom pavilóne primátov, ktorý v Bratislave otvorili 23. apríla 2010 a zároveň prvým mláďatkom šimpanza narodeným v bratislavskej ZOO od roku 1990, kedy Uschi porodila svoje prvé mláďa – samčeka Samka. Uschi porodila v prítomnosti všetkých členov skupiny, ktorí ju počas pôrodu neobťažovali, nepribližovali sa k nej a boli pokojní. Jediná Dorka pri sestre sedela v priebehu celého pôrodu a aj po ňom – strážila ju a aj svoju čerstvo narodenú neter. Ak sa zo zvedavosti čo i len trochu priblížil niekto zo skupiny, aby aspoň z diaľky videl nového člena, naježená Dorka odháňala každého ako strážny pes. Uschi sa o svoje mláďa obetavo starala. Okrem kŕmenia a čistenia ho postupne učila sedieť, chodiť a šplhať.

Starostlivosť a výchova šimpanzieho mláďaťa sa veľmi podobá na starostlivosť a výchovu dieťaťa človeka. Matka Uschi mláďa masírovala a cvičila s ním, aby si posilnilo svaly a kĺby. Intenzívne to pripomínalo rehabilitačné cviky, aké robia mamičky so svojimi deťmi. Súčasťou výchovy malého šimpanza boli aj drsnejšie metódy – Uschi neraz prudšie drgla dcéru dvomi prstami do chrbta. Z humánneho hľadiska to síce pôsobí trocha kruto, ale prirodzenou súčasťou života šimpanzov v skupine sú aj hádky a bitky, a tak Uschi konala v súlade s porekadlom: „čo sa v mladosti naučíš...“. Materinské zaucho má rozhodne pre ďalší sociálny život mláďatka veľký význam. Rozmaznaný, chúlostivý a precitlivený jedinec by v skupine neprežil.

Nesmierne zaujímavé bolo aj postupné predstavenie nového prírastku ostatným členom skupiny. Prvé mesiace Uschi nedovolila dotknúť sa mláďatka nikomu. Dorka v podstate už pri narodení svojej netere vystupovala v úlohe „pôrodnej asistentky“ a bola prvá zo skupiny, ktorá sa mohla novorodenca v náručí matky jemne dotýkať (masírovala mu nožičky, ručičky, hladkala ho po hlave). Uschi svoju dcéru od narodenia nepustila z rúk. Postupne dovolila Dorke stále užší a užší kontakt so Shani-Kimani, až ju nakoniec mohla vziať do náruče.

Takto Uschi pomaly a veľmi premyslene malú Shani-Kimani zoznamovala aj s ostatnými členmi skupiny, ktorí od jej narodenia voči nej neprejavovali žiadnu agresivitu, ale naopak boli všetci na nového šimpanzíka veľmi zvedaví. Spočiatku mohli len z diaľky nakúkať do náruče matky, neskôr Uschi dovolila aj samcom jemne sa dotknúť svojho mláďatka. Keď už vedela Shani-Kimani sedieť a loziť po štyroch, tak sa neraz stalo, že k nej prišiel Jimmy a jemne sa perami, či rukou dotkol jej hlavičky. Keď ležiac hore bruchom odpočíval, dokonca jej dovolil, aby ho drobnými rúčkami krásne „detsky“ vyplieskala po tvári. Rovnako nežný bol k nej aj jej otec Kongo. Uschi pri ňom často sedávala s ich spoločným potomkom v náručí a obaja rodičia starostlivo čistili svoju dcéru.

Posledná sa k Shani-Kimani dostala Majoránka, ktorej ju dokonca Uschi sama 2. septembra 2011 ponúkla na popestovanie. Majoránka však nevedela, čo má s mláďatkom robiť, len bezradne rozhadzovala rukami. Postupne sa však skamarátili a Majoránka neraz pobádala mláďatko k hre. Shani-Kimani bola z každého člena skupiny nadšená. Zdravila svojich súkmeňovcov priateľským húkaním a chytala ich za ruky. Okrem jej matky bola pre ňu najspoľahlivejšou opatrovateľkou Dorka, ktorá ju od 21. septembra

2011 mohla nosiť po výbehu na chrbte, čo Uschi s radosťou využívala. Ako postupne Shani-Kimani rástla, venovali sa jej všetci členovia skupiny a doslova ju rozmaznávali. Ona im to odplácala fackami, skákaním po hlave, buchnátmi. Jimmy a Majoránka sa stali jej partnermi na bujaré hry (naháňanie, klbčenie, súboje o rôzne predmety), Dorka zabezpečovala ošetrovanie, maznanie a kotrmelce, Kongo bol dobrý na vzájomné šteklenie a ako „zdroj potravy". Shani-Kimani často sedávala pred Kongom, keď si pochutnával na zelenine a hypnotizovala ho, aby jej kúsok potravy dal. Najskôr sa tváril, že ju nevidí, ale nakoniec si doslova odtŕhal od úst a delil sa s dcérou o to, čo mal najradšej. Najdôležitejšiu úlohu však zohráva jej matka, ktorá jediná svoje mláďa dokáže „umravniť", čo však často nerobí. Okrem dojčenia a ošetrovania sa Uschi venovala sústavnej ochrane rozmaznaného škriatka.

Roky pribúdajú

S pribúdajúcim vekom sa na Kongovi dalo pozorovať, že sa zmenšuje, nevedel sa úplne vystrieť, mal stále viac sivých chlpov – najmä na brade, bol pomalší a chrup mal opotrebovanejší. V roku 2006 bol v ZOO Liberec uspaný pre ošetrenie zubov, a vážil vtedy 67 kg. Keď ho v roku 2010 opäť uspali vzhľadom na vyšetrenia potrebné pred transportom na Slovensko, vážil 65 kg. V posledný deň života vážil iba 54 kg. Počas šiestich rokov života v Bratislave nemal žiadne závažné ochorenia ani poranenia, ktoré by si vyžadovali uspanie a následné vyšetrenie, či chirurgický zákrok. Z ochorení sa občas vyskytlo prechladnutie, prípadne hnačky, ktoré však nemali nikdy u Konga dlhý priebeh a aj lieky prijímal bez problémov. Niekoľko rokov mal problémy s pohybovým aparátom (degeneratívne ochorenie pohybovej sústavy), ktoré sa prejavovali pomalým a opatrným vstávaním a chôdzou. Užívanie chondroprotektív vždy doslova postavilo Konga na nohy, takže bol oveľa čulejší a pohyblivejší. K dobrej kondícii šimpanzieho deda prispievalo aj podávanie Pangaminu.

Pri ošetrení tržného zranenia na predlaktí v roku 2010, ktoré mu spôsobil Jimmy, úžasne spolupracoval s veterinármi a bez anestézie mu veterinári ranu vydezinfikovali a zošili. Počas zákroku statočne držal ruku pri mreži a pokojne sa nechal ošetriť. Chovatelia Kongovi potierali suchú kožu na temene masťou, pravidelne mu kontrolovali ústnu dutinu a v prípade zápalu ďasna mu bez problémov vatovou tyčinkou aplikovali na zapálené miesto propolisovú tinktúru. Rovnako pokojne si od chovateľov nechal ošetrovať repíkovým odvarom natrhnuté ucho, ktoré mu taktiež natrhol Jimmy. Napriek tomu, že Jimmy svojho deda akceptoval a uznával ho ako vodcu, občas zle vyhodnotil situáciu a v domnienke, že ho chce Kongo napadnúť, sa rozhodol obrániť útokom – tak aj spôsobil Kongovi zranenie. Samce spolu vychádzali veľmi dobre až na pár nešťastných náhod, ktoré Jimmyho potom veľmi mrzeli a okamžite sa snažil s Kongom udobriť. Už krátko po roztržkách sa objímali.

Spočiatku ich zmierovací ceremoniál jasne poukazoval na Kongove dominantné postavenie: Jimmy na diaľku naťahoval smerom ku Kongovi ruku dlaňou hore. Posledné roky však boli na Kongovi prejavy staroby výraznejšie a už sa nesprával ako vodca. Oveľa

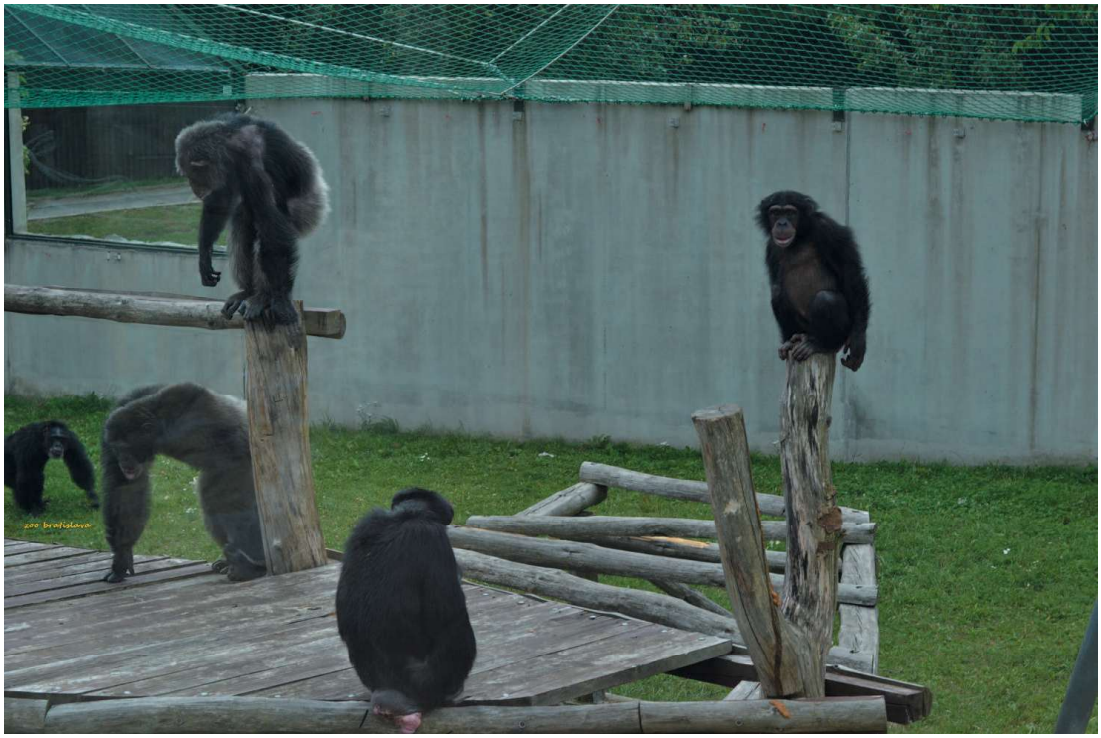

Obr. 9: Bratislavská skupina vedúceho šimpanza Konga, zľava Kongo, samec Jimmy, nad ním Majoránka, chrbtom otočená Dorka a na vrchu stĺpa Kimani, chýba Uschi. Foto 11. 9. 2015: Jana Kožíková, ZOO Bratislava.
Fig. 9: The Bratislava chimpanzee group led by Kongo (from left): Kongo, his grandson Jimmy, over him Majoránka, back turned Dorka, and on the top of a pole Kimani, Uschi is missing. Photo from September 11, 2015 by Jana Kožíkova, ZOO Bratislava.

silnejší a väčší Jimmy videl, že Kongo už nie je taký rýchly, obratný a silný, ale jeho pozície sa adekvátne nikdy neujal. Skôr sa zdalo, akoby sa hierarchicky dostali na rovnakú úroveň. So samicami Kongo vychádzal veľmi dobre, hoci prvé dva roky po príchode do Bratislavy demonštroval aj fyzickými atakmi svoju dominanciu, najmä na Majoránke a Dorke.

Približne do roku 2014 boli jeho aktivity v skupine s piatimi ďalšími šimpanzmi výrazné (Obr. 9), temperamentné a dominantné. Posledné dva roky života uprednostňoval pokoj, dobrú potravu, spánok, vzájomné ošetrovanie a objímanie. O samice už záujem neprejavoval. Hoci ich mal veľmi rád, k páreniu už nedochádzalo. Konfliktom sa vyhýbal, uvedomoval si, že už nemá dostatok fyzickej sily. Každý deň si však neodpustil rituálne bubnovanie, dupkanie a tlieskanie. Samice ho pravidelne čistili, ošetrovali a jeho favoritkou bola jednoznačne Uschi, aj keď ešte radšej ako ju mal hrozno, banány, pomarančový džús, pór a jarnú cibuľku... .

Z podávaného enrichmentu (obohacovanie života zvierat v ZOO podávaním rôznych hračiek a netradičných foriem kŕmenia) mal najradšej jednoduché veci (papierové vrecia, či kartónové škatule naplnené orieškami), aby sa čo najskôr dostal k chutnej po-

trave. Nemal trpezlivosť na rozbaľovanie a rozpletanie zložitejších prvkov. Rád listoval v časopisoch, katalógoch a najradšej mal erotické časopisy. Napriek vysokému veku bol schopný žiť v skupine a zúčastňovať sa na mnohých spoločných aktivitách a dokonca zvládal vyliezať po vysokom rebríku do vonkajšieho výbehu. Skupina ho nevyčlenila, nikto z nich starému jedincovi neubližoval, nevyháňal ho. Vo voľnej prírode ostatní zvyknú starého jedinca vyhostiť zo skupiny, takže ten sa buď stane korisťou predátorov, alebo pomaly umiera od hladu, prípadne na infekciu z utŕžených rán.

Kongo žil šťastne a spokojne. S chovateľmi spolupracoval spoľahlivo, bez problémov a rád. Ráno ich vítal svojim typickým tancom a rozdával bozky cez sklo. Keď sa Dorke podarilo cez mreže z obslužnej chodby ukradnúť chovateľom metlu, stačilo povedať Kongovi, aby ju chovateľom vrátil a on ju ihneď priniesol. Miloval kožené čižmy, členkové topánky a biele gumáky – chovateľom rád poklepkával prstami po topánkach a cez sklo obdivoval v nemom úžase čižmy návštevníkov. Vedel si precízne čistiť zuby zubnou kefkou s nanesenou detskou zubnou pastou. Kongo bol ľavák, čo je u šimpanzov len veľmi malá časť populácie.

Odchod

Dňa 21. 4. 2016 našli chovatelia Konga ležať s bolestivou grimasou na tvári na zoznamovacej klietke v expozícii. Neprivítal ich, nesadol si. Viditeľne mal ťažkosti, nafúknuté brucho, plytko dýchal a sliznicu ústnej dutiny mal bledú. Ostatní členovia skupiny okolo neho chodili, avšak neubližovali mu, videli, že je bezmocný a nie je v poriadku. Chovatelia skupinu vypustili do vonkajšieho výbehu a hodili do expozície k ležiacemu Kongovi bobule hrozna a kúsok banánu. Vtedy si sadol a veľmi ťažko sa presunul k potrave, ktorú aj zjedol. Potom si znova ľahol. Ihneď privolali veterinára. Konga bolo nevyhnutné uspať a vyšetriť. Aplikácia uspávacej látky nebola jednoduchá, lebo Kongo ležal na ťažko prístupnom mieste. Veterinárovi sa za asistencie chovateľov a zoológov podarilo zložito, cez obslužnú chodbu, pichnúť Kongovi uspávaciu injekciu. Trvalo niekoľko minút, kým zaspal. Za ten čas chovatelia prekryli plachtami spodné okná do výbehu šimpanzov, aby skupina nevidela, ako uspatého Konga prenášajú z expozície do separačného boxu. Bola to snaha znížiť stres šimpanzov. Tie však vedeli, že s členom ich skupiny sa niečo deje. Najmä Uschi cez horné okná výbehu stále hľadela do expozície. Cez spodné prekryté okná šimpanzy videli obrysy postáv pracovníkov ZOO, ale detailne nevideli vyšetrovanie svojho „vodcu". Predovšetkým Jimmy a Dorka nervózne pobehovali, vrieskali a búchali na sklá. Aj susedné orangutany boli vystrašené, keďže nebolo možné zamedziť, aby nevideli uspávanie Konga. Orangutania samica Mengala s 5-ročným synom sa ukryla za skaly a celý deň nekomunikovala s chovateľmi, len sa vyľakane pozerala spod plachty, ktorou sa zakryla.

V separačnom boxe veterinár podal Kongovi infúziu, odobral mu krv, urobil RTG a sonografiu. Vyšetrenia poukázali na nepriechodnosť čriev, výrazné zväčšenie srdca a prejavy srdcovej slabosti. Vzorku krvi okamžite doručili do laboratória a čakalo sa

na výsledky, ktoré boli nevyhnutné na spresnenie diagnózy, zhodnotenie celkového fyziologického stavu (najmä funkčnosť životne dôležitých orgánov) a stanovenie správnej liečby. Hoci sa pracovalo tak rýchlo, ako to len bolo možné, Kongo v priebehu vyšetrenia náhle skonal.

V tom momente skupina šimpanzov vo výbehu stíchla. Prestali vrieskať, búchať, pobehovať. Všetci členovia skupiny pokojne, ticho, bez akýchkoľvek prejavov nervozity, agresivity a zúfalstva sedeli na preliezkach vo výbehu. Vedeli, čo sa stalo. Vycítili to, hoci nič poriadne nevideli. Po uprataní priestorov a odchode veterinára z pavilónu chovatelia pustili šimpanzy do vnútornej expozície. Na tvárach im bola vidieť opatrnú zvedavosť, rozpačitosť, neistotu, ale boli pokojní. Prešli celú expozíciu, hľadali Konga. Chovatelia im otvorili dvierka na separačnom boxe, kde sa Kongo vyšetroval. Všetci nakúkali do prázdneho boxu, ale nik do miestnosti nevstúpil. Presvedčili sa, že Kongo tam už nie je, a pokojne si začali zbierať potravu pripravenú v expozícii.

Bolo zaujímavé sledovať, ako šimpanzy dokážu vycítiť smrť jedného z nich a ako sa s ňou dokážu rýchlo zmieriť. Chvíľu boli rozčarovaní, možno sklamaní? Neprejavovali však smútok, depresiu, nešťastie. Jednoducho to prijali tak, že prišiel Kongov čas. Oveľa ťažšie sa s jeho smrťou vyrovnávali ľudia, ktorí ho mali radi a starali sa o neho. Útechou však pre nich bolo, že až do posledného dňa žil so svojou skupinou a nemal žiadne príznaky vážneho ochorenia. Ani deň pred smrťou sa uňho neprejavili žiadne zdravotné ťažkosti, zmeny správania, či nezvyčajné aktivity. V podvečerných hodinách sa vykonala pitva, ku ktorej privolali aj humánneho patológa. Príčinou smrti bol rozsiahly srdcový infarkt.

Kongo bol v rámci svojho druhu silnou osobnosťou. Mali ho radi kolegovia v Liberci, bol obľúbencom všetkých chovateľov a zoológov v Bratislave. Ale najmä – a to bolo pre neho z psychického hľadiska najdôležitejšie – ho uznávala a zbožňovala jeho skupina, z ktorej mal radosť, ktorá ho napriek starobe nevyčlenila a v ktorej prežil šťastných šesť rokov svojho života.

Kongo vo svetle ostatných šimpanzov

Počet šimpanzov vo voľnej prírode podľa Inštitútu Jane Goodallovej v Kanade (2007) varíruje od 150 000 – 300 000, Humle et al. (2016b) uvádzajú údaj z roku 2003, a to 172 700 – 299 700. V zoologických záhradách na celom svete žije 1 424 šimpanzov (Species 360 ZIMS), pričom v európskych ich žije najviac, a to 699. Ak sa však pripočítajú zvieratá zo zariadení, ktoré nie sú podchytené v EAZA a v databázach, tak ich počet vzrastie, podľa prezentácie európskeho koordinátora pre šimpanzy F. Carlsena (medzinárodná konferencia EAZA, Belfast, september 2016), na 763 jedincov (údaj uvedený k 1. 9. 2015). Podľa ZIMS sa v zoologických záhradách v Afrike nachádza 180 šimpanzov, v Ázii 200, v Austrálii a Oceánii 52, v Severnej Amerike 274 a v Južnej Amerike 19. Celkovo sa v európskych ZOO podľa historických údajov chovalo 3906 šimpanzov (Carlsen a de Jongh 2014).

Divé šimpanzy sa nachádzajú iba v tropickej Afrike, kde sa ich populácie za posledných 30 rokov zmenšili o viac ako 66 %. Pôvodný počet šimpanzov sa odhadoval na 600 000 a medzi najohrozenejšie poddruhy patrí aj *Pan troglodytes verus* (Kormos a Boesch 2003). Údaje o odhade veľkosti populácie *Pan troglodytes verus* sa pohybujú v rôznych rozpätiach, napr. 21 300 – 55 600 (Carlsen et al. 2012) alebo 18 000 – 65 000 jedincov (Humle et al. 2016a).

Záhadné miesto pôvodu

Je zaujímavé, že podľa certifikátu Európskej únie (CITES permit) *Nariadenie Rady (ES) č. 338/97 a nariadenie komisie (ES) č. 865/2006 o ochrane druhov voľne žijúcich živočíchov a rastlín reguláciou obchodu s nimi* šimpanz Kongo pochádzal z Kamerunu, hoci sa jeho poddruh vyskytuje vo voľnej prírode v pralesoch Guiney, Sierra Leone, Libérie, Pobrežia Slonoviny, Toga, Dahomey a v západnej časti rieky Niger v Nigérii (Jones et al. 1996), vlastne v oblasti od Senegalu po Ghanu (Humle et al. 2016). Údaj o pôvode Konga však nemusí byť presný, keďže sa do Kamerunu mohol dostať v súvislosti s jeho odpredajom a obchodovaním so zvieratami.

Na druhej strane by bolo potrebné viac preskúmať a presnejšie determinovať lokality výskytu niektorých poddruhov šimpanzov; napríklad, ktoré populácie v západnej Nigérii možno pripísať *P. t. verus* a/alebo *P. t. ellioti*. Na rozdiel od *P. t. verus* populácie šimpanza *P. t. ellioti* sa vyskytujú iba v Nigérii a v Kamerune (Humle et al. 2016). V súvislosti s lokalizáciou šimpanzov *P. t. verus* však možno konštatovať, že Nigéria priamo susedí s Kamerunom.

V rámci taxonómie šimpanzov sa rozpoznávajú štyri poddruhy: západné (s maskou) šimpanzy *Pan troglodytes verus*, nigérijsko-kamerunské *Pan troglodytes ellioti (vellerous)*, centrálne (s čiernou tvárou) *Pan troglodytes troglodytes* a východné (dlhovlasé) *Pan troglodytes schweinfurthii* (Cawthon Lang 2006, Carlsen et al. 2012, Humle et al. 2016).

Pan troglodytes verus

Súčasný primatologický výskum divých šimpanzov poddruhu *Pan troglodytes verus* u nich odhalil také behaviorálne schopnosti, aké sa nenachádzajú u žiadneho iného poddruhu (Pruetz 2007, Pruetz, Bertolani 2007, 2009; Last 2012). Zdá sa, že ide o mimoriadne šikovné a bystré zvieratá. Výskum sa konal predovšetkým v oblasti Fongoli v Senegale. Šimpanzy tu žijú v atypickom mozaikovitom prostredí lesa a savany na rozdiel od iných populácií šimpanzov, ktoré síce obývajú tiež aj savany, ale viac pralesy. Majú unikátny súbor adaptácií správania na stresy súvisiace s ich náročným savanovým habitatom. Africká savana je totiž ako otvorené prostredie s minimom tieňa mimoriadne horúca a suchá. Zistilo sa, že v juhovýchodnom Senegale, v jednom z najteplejších a najsuchších prostredí, aké jedince poddruhu *P. t. verus* v súčasnosti obývajú, v najhorúcejšom období v roku tieto šimpanzy využívajú jaskyne ako prístrešky na živobytie

a aj na prespatie. Dokážu rozpoznať výhodu príjemného chladnejšieho priestoru a na ochladzovanie využívajú aj vodu z náhodných zdrojov, do ktorej sa ponárajú a hrajú sa v nej. V najhorúcejších obdobiach minimalizujú výdaj energie, presúvajú sa a hľadajú potravu skôr v noci v priebehu maximálnych fáz mesiaca. Vedia predvídať pohyb ohňa na savane, a tak prispôsobiť svoje správanie pri ohrození požiarmi. Dokážu vyrábať oštepy na lov iných primátov. Živia sa síce aj rastlinnou potravou, ale oveľa viac ako iné populácie termitmi (Pruetz 2007, Pruetz a Bertolani 2007, 2009; Pruetz a LaDuke 2010, Pruetz et al. 2015).

Spôsob a prostredie života aj v prípade šimpanzov *Pan troglodytes verus* sa používa ako analógia a pomáha v rámci evolúcie *Homo sapiens sapiens* porozumieť životu včasných homininov, o ktorých sa predpokladá, že žili v podobnom prostredí (Pruetz a Bertolani 2009, Pruetz et al. 2015).

Najdlhšie žijúce šimpanzy mimo Európy

Šimpanzy sa vo voľnej prírode dožívajú 40 – 45 rokov (Bronikowski et al. 2011), v zajatí až 60 rokov (Cawthon Lang 2006). Celkovo sa 50-tich rokov dožívajú zriedkavo a ak, tak iba v zajatí s modernou veterinárnou opaterou (Finch 2010, Bronikowski et al. 2011).

Pre šimpanzy v zajatí, ktoré prežijú prvý rok života, sa stredná dĺžka života odhaduje na 31,7 rokov pre samcov a 38,7 rokov pre samice (Mulcahy 2013). V údaji z roku 1971 uvádza Jane Goodallová (van Lawick-Goodallová 1976) najdlhší vek, akého sa dožil šimpanz v zajatí, 47 rokov, Pavelka a Fedigan (1991) 48 rokov. Dobroruka et al. (1979) spomínajú samicu, ktorá žila v Atlante a tiež sa dožila 47 rokov. Samica Gamma (Yerkesovo regionálne stredisko na výskum primátov, Emoryho Univerzita, Atlanta, Georgia) sa dožila 59,4 roka (* 21. 9. 1932 – † 19. 2. 1992) a samec Jimmy (Rochester ZOO, New York) 56 rokov (* 1. 7. 1931 – † 17. 9. 1985) (Hakeem et al. 1996). V roku 1982 patrila medzi najstarších šimpanzov s potvrdeným dátumom narodenia aj samica Bula. Narodila sa v roku 1930 v Abreu Estate v Havane na Kube a v roku 1931 ju ako jednoročnú darovali Komparatívnym psychobiologickým laboratóriám Yalskej univerzity. Mala 13 mláďat a zomrela v roku 1986 vo veku 56 rokov (Tarou et al. 2002).

Z nedávneho obdobia je známych viacero jedincov, ktorí sa v zajatí dožili až neuveriteľného veku. Šimpanzia samička Little Mama žije v Lion Country Safari parku blízko West Palm Beach na Floride. Nikto nepozná jej presný životopis, ale predpokladá sa, že sa narodila v Afrike, vo veľmi mladom veku sa dostala do zajatia a bola prevezená do USA. Odhaduje sa, že v apríli 2012 mala 74 rokov. Pamätníci tvrdia, že bola v štyridsiatych rokoch 20. storočia súčasťou putovného varieté Ice Capades. Predpokladá sa, že v roku 1967 ju obchodník so zvieratami odpredal do Lion Country Safari, ktorú práve v tom čase otvárali (NhRP 2012).

O Cheetahovi, hollywoodskej hviezde, šimpanzovi, ktorý hral na začiatku tridsiatych rokov 20. storočia v sérii filmov o Tarzanovi, sa uvádza, že zomrel vo veku 80 rokov v Suncoast Primate Sanctuary v Palm Harbour na Floride. Mal to byť najstarší žijúci primát na svete, ktorý sa objavil aj v Guinessovej knihe rekordov (Orr 2011). Avšak

príbeh Cheetaha je opradený tajomstvom a navyše sa spochybňuje aj jeho vysoký vek. Možno vo filmoch vôbec neúčinkoval iba ten istý šimpanz, ale vystriedalo sa ich niekoľko. V roku 2008 sa objavilo tvrdenie, že šimpanz spomínaný v Guinessovej knihe rekordov v roku 2005 bol úplne iný jedinec, ktorý sa nemohol narodiť skôr ako v šesťdesiatych rokoch 20. storočia (Watson 2011).

Šimpanz Gregoire (* 1942 – †17. 12. 2008, 66 rokov) bol do svojej smrti známy ako najstarší známy šimpanz žijúci v Afrike. Posledných 11 rokov svojho života žil v Tchimpounga Sanctuary (časť Jane Goodall Institute of Canada) v Kongu (www.janegoodall.ca). Predtým viac ako 40 rokov žil v ZOO Brazzaville.

Šimpanzy – veteráni v európskych ZOO

V európskych zoologických záhradách žije 32 šimpanzov (12 samcov a 20 samíc), ktorí majú minimálne 47 rokov (SPECIES 360 ZIMS; Carlsen, de Jongh 2014) (Tab. 1). Z nich bolo 25 jedincov odchytených priamo vo voľnej prírode, štyria majú neznámy pôvod a iba tri samce sa narodili v európskych ZOO. Z celkového počtu týchto šimpanzov najviac (tri samce a 14 samíc) patrí do poddruhu *Pan troglodytes verus*, u ôsmich samcov a troch samíc je poddruh nejasný (uvádza sa iba druh *Pan troglodytes*), dve samice patria do *Pan t. troglodytes*, jeden samec je zaradený ako *Pan t. hybrid* bez bližšieho určenia poddruhu a jedna samica do *Pan t. schweinfurthii* alebo *troglodytes*.

Najviac najstarších jedincov žijúcich v súčasnosti sa narodilo v rokoch 1968 (šesť), 1966 (šesť) a 1965 (štyri). V roku 1955 sa narodil jeden, v roku 1958 tiež jeden, v roku 1960 dvaja, v roku 1961 jeden, v roku 1962 dvaja, v roku 1963 dvaja, v roku 1964 traja, v roku 1967 dvaja a v roku 1969 tiež dvaja.

Najstarším šimpanzom v Európe je 61-ročná samica Blossom (Tab. 1), ktorú odchytili priamo vo voľnej prírode v Afrike a v súčasnosti žije v Blair Drummond Safari and Adventure Park v Škótsku vo Veľkej Británii (SPECIES 360 ZIMS; Carlsen a de Jongh 2014). Ďalej nasleduje 58-ročný šimpanz Freddy z Aap Sanctuary for Exotic Animals, v Almere v Utrechte a dve 56-ročné samice Mimmi a Jimmie. Aj Mimmi žije tiež v Aap Sanctuary for Exotic Animals, v Almere v Utrechte, Jimmie zasa v Burger´s ZOO v Arnheme. Tieto tri šimpanzy žijú v Holandsku.

Záver

Iba málo behaviorálnych štúdií šimpanzov sa zaoberá ich reakciami súvisiacimi s úmrtím niektorého jedinca. Kongo zomrel náhle v priebehu lekárskeho vyšetrovania a v čase smrti bol izolovaný od svojej skupiny, preto nebolo možné sledovať priame správanie šimpanzov v súvislosti s jeho mŕtvym telom. Za mimoriadne zaujímavý však treba pokladať okamih ich stíšenia v čase jeho smrti, hoci priamo nevideli, čo sa s Kongom deje.

Anderson et al. (2010) veľmi podrobne opisujú priame reakcie šimpanzov na smrť vyše 50-ročnej samice Pansy v Blair Drummond Safari Parku v Škótsku, kde mimochodom žije aj samica Blossom, najstarší šimpanz v Európe. Iba stručne: ošetrovatelia dovolili najbližším šimpanzom (asi 50-ročnej priateľke Blossom, 20-ročným dcére Rosie

Zoologická záhrada	Štát	Pohlavie	Rok narodenia	Pôvod	Meno	Poddruh resp. určenie
Aap Sanctuary for Exotic Animals, Almere, Utrecht	**Holandsko**	**samica**	**cca 1960**	**nenámy**	**Mimmi**	***Pan troglodytes***
Aap Sanctuary for Exotic Animals, Almere, Utrecht	**Holandsko**	**samec**	**cca 1958**	**nenámy**	**Freddy**	***Pan troglodytes***
Aap Sanctuary for Exotic Animals, Almere, Utrecht	Holandsko	samec	cca 1965	nenámy	Jim	*Pan troglodytes*
Burger´s Zoo Arnhem	**Holandsko**	**samica**	**november 1960**	**z prírody, Západná Afrika**	**Jimmie**	***Pan t. verus***
Barcelona	Španielsko	samica	cca 1963	z prírody	Vieja	*Pan t. troglodytes*
Bazilej	Švajčiarsko	samica	cca 1967	z prírody, Západná Afrika	Jacky	*Pan t. verus*
Blair Drummond Safari and Adventure Park, Škótsko	**Veľká Británia**	**samica**	**cca 1955**	**z prírody**	**Blossom**	***Pan t. verus***
Boras Djurpark Zoo	Švédsko	samica	10.10.1968	z prírody	Pippi	*Pan t. verus*
Chester, Anglicko	Veľká Británia	samec	cca 1966	z prírody, Afrika	Boris	*Pan t. verus*
Chester, Anglicko	Veľká Británia	samec	20.2.1968	Chester	Wilson	*Pan t. verus*
Chester, Anglicko	Veľká Británia	samec	21.1.1969	Chester	Nicky	*Pan t. hybrid*
Dierenpark Amersfoort	Holandsko	samec	marec 1965	z prírody	Mike	*Pan t. verus*
Dierenpark Amersfoort	Holandsko	samica	jún 1966	z prírody	Sjors	*Pan t. verus*
Dierenpark Amersfoort	Holandsko	samica	október 1966	z prírody	Kokkie	*Pan t. verus*
Dublin	Írsko	samica	cca 1962	z prírody, Sierra Leone	Betty	*Pan t. verus*
Hannover	Nemecko	samec	cca 1964	z prírody, Kamerun	Maxi	*Pan troglodytes*
Safari Park Beekse Bergen	Holandsko	samica	cca 1966	z prírody, Sierra Leone	Carolina	*Pan t. verus*
Karlsruhe	Nemecko	samec	cca 1967	z prírody	Benni	*Pan troglodytes*
Kyjev	Ukrajina	samica	cca 1968	neznámy	Mixi	*Pan troglodytes*
Osnabrück	Nemecko	samica	cca 1969	z prírody, Sierra Leone	Lady	*Pan t. verus*
De La Barben	Francúzsko	samec	cca 1962	z prírody	Romeo	*Pan troglodytes*
Saarbrück	Nemecko	samec	cca 1961	z prírody	Jonny	*Pan troglodytes*
Saarbrück	Nemecko	samica	cca 1968	z prírody	Takki	*Pan troglodytes*
Drayton Manor Park Zoo, Anglicko	Veľká Británia	samec	jún 1966	z prírody, Západná Afrika	Toto	*Pan troglodytes*
Veszprém	Maďarsko	samica	december 1965	z prírody, Západná Afrika	Susi	*Pan t. verus*
Edinburgh, Škótsko	Veľká Británia	samica	cca 1964	z prírody, Západná Afrika	Cindy	*Pan t. troglodytes*
Hodenhagen Safari Park	Nemecko	samica	apríl 1963	z prírody, Centrálna Afrika	Steile	*Pan t. verus*
Varšava	Poľsko	samica	cca 1964	z prírody, Nigéria	Judy	*Pan t. verus*
Nikolajev	Ukrajina	samica	cca 1968	z prírody	Amber	*Pan t. schweinfurthii alebo Pan t. troglodytes*
Welsh Mountain Zoo, Wales	Veľká Británia	samica	cca 1966	z prírody	Mabel	*Pan t. verus*
Wuppertal	Nemecko	samec	23.6.1968	Wuppertal	Epulu	*Pan troglodytes*
Twycross, Anglicko	Veľká Británia	samica	cca 1965	z prírody, Západná Afrika	Coco	*Pan t. verus*

Tab. 1: Najstaršie žijúce šimpanzy narodené v rokoch 1955 – 1969 z európskych ZOO podľa Európskej plemennej knihy pre šimpanzy *Pan troglodytes* (Carlsen, de Jongh 2014), zelenou farbou sú vyznačené šimpanzy s najvyšším vekom.
Table 1: The oldest living chimpanzees born in 1955 – 1969 in European Zoos according to European studbook Chimpanzee. 1st Edition of joint EEP studbook 2014. Copenhagen ZOO (Carlsen, de Jongh 2014). The oldest chimpanzees are marked by green colour.

a synovi Chippiemu) Pansy, aby zostali v čase úmrtia s ňou. Asi hodinu pred smrťou Pansy odišla z hniezda Blossom do hniezda svojej dcéry Rosie. Keď sa jej priťažilo, ostatné šimpanzy boli blízko nej, dotýkali sa jej, starali sa o ňu a súcitili s ňou. Po smrti však už ju nikto nehladkal a zostala s ňou iba Rosie. Bezprostredne po smrti šimpanzy zisťovali známky života (prehliadkou úst zblízka, manipuláciou s končatinami) a Chippie sa až takmer agresívne snažil jej telo oživiť prudkými pohybmi s jej trupom. Blossom ho musela upokojovať. Na druhý deň ráno, ešte predtým ako telo Pansy odniesli ošetrovatelia, šimpanzy očistili jej telo od podstielkovej slamy. Niekoľko dní po tejto udalosti boli šimpanzy apatické, bez chuti do jedla. Päť nocí sa vyhýbali miestu, kde Pansy zomrela a nedotýkali sa vecí, ktoré s ňou súviseli.

Celé toto správanie dokazuje, že šimpanzy majú sebauvedomenie (určitú sebareflexiu), empatiu a viacero variácií rôznych reakcií na určité hraničné situácie, z ktorých sa mnohé podobajú ľuďom. Zdá sa, že si uvedomujú svoju smrteľnosť(Anderson et al. 2010).

Nie je možné nespomenúť, aké mal Kongo veľké šťastie, že žil na záver svojho života v relatívne malom spoločenstve a vlastne aj v zajatí. V čase, keď ho už evidentne opúšťali sily, žiaden zo šimpanzov sa neusiloval pripraviť ho o dominantnú pozíciu. Čo sa týka samcov, v jeho skupine mu mohol byť konkurenciou vnuk Jimmy, ktorý však – hoci bol väčší a silnejší – mu bol absolútne oddaný. V prírode sú podmienky spolužitia oveľa tvrdšie. Goodallová (van Lawick-Goodallová 1976, s. 145 – 148) spomína smutný prípad ťažko chorého starého šimpanza Pána McGregora zo spoločenstva pri rieke Gombe v Tanzánii. Šimpanzy ho nemilosrdne vyradili zo svojho kruhu, izolovali ho a iba ľudia ho zachránili od priameho napadnutia.

Poďakovanie

Dovoľujeme si úprimne poďakovať Ing. Petre Bolechovej a tímu chovateľov primátov zo ZOO Liberec (Česká republika) za cenné a zaujímavé informácie o Kongovi. Ďakujeme aj Zuzane Senášiovej z www.lszphotography.com za povolenie použiť nádherné fotografie šimpanzov. V neposlednom rade veľmi pekne ďakujeme Mgr. Marine Vančatovej, PhD. z občianskeho združenia Zelení poutníci (Green Pilgrims) a Mgr. Kláre J. Petrželkovej, PhD. z Ústavu biológie obratlovců ČAV Brno za cenné pripomienky k nášmu článku.

Literatúra

ANDERSON, J. R., GILLIES, A., LOCK, L. C., 2010: *Pan* thanatology. *Current Biology*, 20(8): 349 – 351.

BOLECHOVÁ, P., 2010: Zpráva ze ZOO Liberec za rok 2009. In: Pluháčová, J. (ed.): Sborník komise pro gibony a lidoopy při Unii českých a slovenských ZOO. Ostrava, Zoologická zahrada Ostrava, 28 pp.

BRONIKOWSKI, A. M., ALTMANN, J., BROCKMAN, D. K., CORDS, M., FEDIGAN, L. M., PUSEY, A., STOINSKI, T., MORRIS, W. F., STRIER, K. B., ALBERTS, S. C., 2011: Aging in the Natural World: Comparative Data Reveal Similar Mortality Patterns Across Primates. *Science*, 331(6022): 1325 – 1328.

CARLSEN, F., LEUS, K., TRAYLOR-HOLZER, K., MCKENNA, A. (ed.), 2012: Western Chimpanzee Population and Habitat Viabiliti Assessment for Sierra Leone: Final Report. IUCN/SSC Conservation Breeding Specialist Group – Europe (CBSG Europe), Copenhagen, Denmark, 124 pp.

CARLSEN, F., DE JONGH, T., 2014: European studbook Chimpanzee. 1st Edition of joint EEP studbook 2014. Copenhagen ZOO, 357 pp.

CAWTHON LANG, K. A., 2006 April 13: Primate Factsheets: Chimpanzee (Pan troglodytes) Taxonomy, Morphology, & Ecology. Online. Available: <http://pin.primate.wisc.edu/ factsheets/entry/chimpanzee>. 2016 September 23.

DOBRORUKA, L. J., FELIX, J., HERÁŇ, I., VESELOVSKÝ, Z., VOLF, J.,1979: Poloopice a opice. Zvířata celého světa 5. Praha, Státní zemědělské nakladatelství, 203 pp.

EBERSBERGER, I., METZLER, D., SCHWARTZ, C., PÄÄBO, S., 2002: Genomwide Comparison of DNA Sequences between Humans and Chimpanzees. *Am. J. Hum. Genet.*, 70: 1490 – 1497.

FINCH, C. E., 2010: Evolution of the human lifespan and diseases of aging: Roles of infection, inflammation, and nutrition. *PNAS*, 107, suppl. 1: 1718 – 1724.

GROVES, C., 2012: Primáti. In: Robertsová, A. (ed.): Evoluce. Příběh člověka. Praha, Euromedia Group, s. 35 – 55.

HAKEEM, A., SANDOVAL, G. R., JONES, M., ALLMAN, J., 1996: Brain and Life Span in Primates. In: Birren, J. E., Schaie, K.W. (eds.): Handbook of the Psychology of Aging. San Diego, CA, Academic Press, p. 78 – 104.

HUMLE, T., MAISELS, F., OATES, J.F., PLUMPTRE, A., WILLIAMSON, E.A., 2016a: *Pan troglodytes ssp. verus*. The IUCN Red List of Threatened Species 2016-2. Online. Available: http://www.iucnredlist.org/details/15935/0. 23 September 2016.

HUMLE, T., MAISELS, F., OATES, J.F., PLUMPTRE, A., WILLIAMSON, E.A., 2016b: *Pan troglodytes*. The IUCN Red List of Threatened Species 2016. Online. Available:http://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2016 2. RLTS.T15933A17964454. en. 04 November 2016.

CHIMPS WE KNOW: THE CG CHIMPS. Online. Available: http://www.janegoodall.ca/chimps-we-know-tchimpounga-chimpanzees.php. 28. september 2016.

INŠTITÚT JANE GOODALLOVEJ V KANADE, © 2007: Wild chimpanzees are critically endangered. Online. Available: http://www.janegoodall.ca/chimps-africa-conservation-threats.php. 4. november 2016.

JONES, C., JONES, CH. A., KNOX JONES, J., WILSON, D. E., 1996: Pan troglodytes. *Mammalian Species*, 529: 1 – 9.

KORMOS, R., BOESCH, C. (ed.), 2003: Regional Action Plan for the Conservation of Chimpanzees in West Afrika. IUCN/SSC Primate Specialist Group and Conservation International, Washington DC.

LAST, C., December 13, 2012: Are Western Chimpanzees a New Species of Pan? Online. Available: https://blogs.scientificamerican.com/guest-blog/are-western-chimpanzees-a-new-species-of-pan/. 6 October 2016.

MULCAHY, J. B., 2013: How long do chimpanzees live? Online. Available: http://www.chimpsanctuarynw.org/blog/2013/03/how-long-do-chimpanzees-live/. September 23, 2016.

NONHUMAN RIGHTS PROJECT, 2012: Oldest Chimpanzee in Captivity. Online. Available: http://www. nonhumanrightsproject.org/2012/04/30/oldest-chimpanzee--in-captivity/. 28. september 2016.

ORR, J., 2011: Cheetah the chimpanzee, Tarzan film star, dies aged 80. *The Telegraph*, 28 December 2011. Online. Available: http://www.telegraph.co.uk/culture/film/8980258/ Cheetah-the-chimpanzee-Tarzan-film-star-dies-aged-80.html. 28 September 2016.

PAVELKA, M. S. M., FEDIGAN, L. M., 1991: Menopause: A Comparative Life History Perspective. *Yearbook of Physical Anthropology*, 34: 13 – 38.

PRUETZ, J. D., 2007: Evidence of cave use by savanna chimpanzees (*Pan troglodytes verus*) at Fongoli, Senegal: Implications for thermoregulatory behavior. *Primates*, 48(4): 316 – 319.

PRUETZ, J. D. , BERTOLANI, P., 2007: Savanna chimpanzees, *Pan troglodytes verus*, hunt with tools. *Current Biology*, 17(5): 412 – 417.

PRUETZ, J. D., BERTOLANI, P., 2009. Chimpanzee (*Pan troglodytes verus*). Behavioral Responses to Stresses Associated With Living in a Savanna-Mosaic Environment: Implications for Hominin Adaptations to Open Habitats. *PaleoAnthropology*, 252 – 262.

PRUETZ, J. D., BERTOLANI, P., BOYER ONTL, K., LINDSHIELD, S., SHELLEY, M., WESSLING, 2015. New evidence on the tool-assisted hunting exhibited by chimpanzees (*Pan troglodytes verus*) in a savannah habitat at Fongoli, Sénégal. *Royal Society Open Science*, 2. Online. Available: http://rsos.royalsocietypublishing.org/content /2/4/140507 #ref-list-1. 6 October 2016.

PRUETZ, J. D. , LADUKE, T. C., 2010. Brief communication: Reaction to fire by savanna chimpanzees (*Pan troglodytes verus*) at Fongoli, Senegal: Conceptualization of "fire behavior" and the case for a chimpanzee model. *American Journal of Physical Anthropology*, 141(4): 646 – 650.

SPECIES 360 Global information serving conservation. ZIMS – Zoological information management system. On line. Available: http://www2.isis.org/Pages/Home.aspx. 6. October 2016.

TAROU, L. R., BLOOMSMITH, M. A., HOFF, M. P., ERWIN, J. M., MAPLE, T. L., 2002: The Behavior of Aged Great Apes. In: Erwin, J. M., Hoff, P. R. (ed.): Aging in Nonhuman Primates. Interdiscipl. Top Gerontol. Basel, Karger, 2002, Vol. 31: 209 – 231.

VAN LAWICK-GOODALLOVÁ, J., 1976: Desať rokov medzi šimpanzmi. Bratislava, vyd. Obzor, 192 pp.
WATSON, L., 2011: Cheetah the 1930s Tarzan chimp dies aged 80 – but was he the real star and even that old? Online. Available: http://www.dailymail.co.uk/news/article-2079272/Tarzan -chimp-Cheetah-dies-aged-80-But-real-star-old.html. 28 September 2016.

Adresy autorov:
Mgr. Silvia Pirošková, Zoologická záhrada Bratislava, Zoologické oddelenie, Mlynská dolina 1, 842 27 Bratislava 4.
E-mail: piroskova@zoobratislava.sk

RNDr. Alena Šefčáková*, PhD., Slovenské národné múzeum-Prírodovedné* múzeum, Bratislava, *Vajanského nábr. 2, P. O. BOX 13, 810 06 Bratislava 16.*
E-mail: alena.sefcakova@snm.sk

Mgr. Juraj Čačaný, Slovenské národné múzeum-Prírodovedné múzeum, Bratislava, *Vajanského nábr. 2, P. O. BOX 13, 810 06 Bratislava 16.*
E-mail: juraj.cacany@snm.sk

Doc. RNDr. Milan Thurzo, CSc., Hrabová 12, 900 43 Hamuliakovo
E-mail: milanthurzo@gmail.com